

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ ЖІНКИ НА РИНКУ ПРАЦІ

The problems connected with classification of women are investigated in the article with the purpose of constructing the models of their behaviour at the labour market.

Сьогодні не можна не помітити, що роль жінок в економіці зростає. Аналіз статистичних даних свідчить, що вже в найближчому майбутньому вони будуть складати основну частину трудового потенціалу України. Так, на 1 січня 2003 року їхня питома вага склала 53,8% загальної чисельності населення країни, на 1000 чоловіків випадало 1164 жінки [1, с. 24]. Ці емпіричні дані свідчать, що сьогодні актуальним стає вирішення проблеми підвищення ефективності використання жіночого трудового ресурсу і держава повинна звернути увагу на управління накопиченням і розвитком трудового потенціалу саме жіночого складу населення. Виокремлення жінки у складі трудових ресурсів пов'язане з тим, що вона виконує подвійну роль у забезпеченні функціонування і розвитку економічного базису суспільства. З одного боку, вона є складовою трудових ресурсів, що використовуються в суспільному виробництві, а з іншого — жінка є головним ресурсом демовідтворення населення країни.

Слід зауважити, що проблема жіночої праці ніколи не залишалася поза увагою науковців. Жіночий аспект праці, як особливий, в рамках світової економічної теорії з'явився в XIX ст. Причому вперше звернули увагу на нього представники марксизму [2, с. 314]. У сучасній фундаментальній економічній теорії сформувався значна кількість нових напрямків, які займаються проблемами використання жіночої праці, серед них можна відзначити такі, як патріархальний, економічний, демографічний, егалітарний, тетрасоціологічний та ін. [3].

Сучасні українські і зарубіжні вчені також обирають предметом дослідження трудовий потенціал жінки. В їх роботах ефективно розв'язані такі проблеми і задачі, як аргументація зростання ролі жінки в забезпеченні життєдіяльності суспільства (наприклад Р. Губань, Х. Хартаманн [4 та 2]); необхідність перегляду соціальної політики держави з врахуванням зростання ролі жінки як економічного ресурсу на прикладі американського і українського суспільств (відповідно — Э. Кесслер-Херріс, Т. Журженко [5, 6]); оцінка можливостей соціально-психологічної адаптації жінок до умов перехідної економіки (Л. Бабаєва [7]); визначення зв'язку сучасних проблем сім'ї і соціально-психологічних типів російських жінок (Л. Бабаєва [7]), а також зв'язок сімейних

проблем і прийняття жінкою рішення працювати в суспільному виробництві (Г. Беккер [2]), дослідження впливу зайнятості жінки в суспільному виробництві на виховання дітей і життя сім'ї (І. Чернова [8]) та ін.

Однак розвиток суспільних процесів постійно формує виникнення нових проблем у даній предметній області науки. Головними чинниками їх, на наш погляд, є такі: по-перше, продовжує суттєво змінюватися склад продуктивних сил суспільства під дією науково-технічного прогресу (автоматизації, інформатизації), що значно впливає на характер і зміст трудових процесів; по-друге, інтелектуалізація праці сприяє тому, що важливою для управління трудовими ресурсами стає така їх характеристика, як поведінка. Як показують дослідження психологів і соціологів, поведінка жінки і поведінка чоловіка суттєво відрізняються за змістом, факторами, які їх формують, тому необхідно розробляти спеціальні механізми впливу на залучення жінок до праці.

У зв'язку з цим метою даної статті є обґрунтування передумов, які дозволяють ефективно аналізувати поведінку жінки на ринку праці та створювати моделі її поведінки.

Для досягнення мети в статті поставлені задачі визначення особливостей жінки як трудового ресурсу та обґрунтування визначення типів жінок, необхідне для розроблення методичних підходів до аналізу її поведінки на ринку праці.

Особливості жінки як трудового ресурсу полягають у тому, що, по-перше, при використанні жінки як трудового ресурсу в суспільному виробництві у неї виникає необхідність на певний час припинити трудову діяльність через народження дітей. По-друге, оскільки її праця використовується не тільки в суспільному виробництві, а й значною мірою в домашньому господарстві, існує необхідність оцінки суспільної користі від домашньої праці жінки. Багато дослідників вважають цю працю суспільно необхідною і корисною (наприклад, Будаєва І. Б [9]). Погоджуючись з цими авторами, можна стверджувати, що одним із результатів ефективної зайнятості жінки в домашньому господарстві є соціально-психологічне забезпечення ефективного використання чоловічої праці в суспільному виробництві й формування майбутнього надійного трудового ресурсу через забезпечення здоров'я дітей, їх якісне виховання. На жаль, ця праця в нашій державі (і не тільки в нашій) матеріально не стимулюється ні за ознакою продуктивності, ні за ознакою якості і кількості, як це зазвичай відбувається з працею в суспільному виробництві.

При розробленні нового методичного забезпечення виникає необхідність уточнення змісту тих понять, які використовуються в дослідженнях. З огляду на це звернемо увагу на поняття "поведінка", оскільки воно використовується багатьма науками, і зміст його неоднозначно тлумачиться дослідниками.

Поведінка, як особлива характеристика трудового ресурсу, стала об'єктом уваги економічної теорії на початку XX ст. Цей науковий напрям дістав розвитку в США в межах концепції соціального контролю над економі-

кою, здійснюваного різними методами. Теорії американських учених поклали початок новому напрямку економічної думки, який сьогодні прийнято називати інституціоналізмом. Головною ознакою інституціоналізму є збагачення предмета економічної науки. Поряд з економічними, прихильники цього напрямку визначили за необхідне досліджувати соціальні та психологічні аспекти існування економічних явищ. Збагачення предмета економічної теорії і обумовило появу в полі зору економістів категорії "поведінка". Відомий теоретик, засновник соціально-психологічного інституціоналізму Т. Веблен критикував сучасну йому економічну науку за те, що вона не розглядала людину як особистість, яка знаходиться у певному соціокультурному середовищі, і не вивчала еволюцію цього середовища. Він вперше запропонував розглядати людину — носія трудового потенціалу — як біосоціальну істоту, вроджені інстинкти і придбана психологія якої формує її поведінку в економічній сфері (цитуються за [10, с. 283]).

В сучасний момент поняття "поведінка" використовується багатьма науками, і зміст його тлумачиться дослідниками неоднозначно. У даній роботі використовується такий зміст цієї категорії: "поведінка — форма діяльності, реакція на соціальне середовище чи на дію іншої людини" [11, с. 551]. Складність вивчення даної категорії полягає в тому, що вона містить у собі як соціальну (зовнішню), так і психологічну (внутрішню) складові. Отже, тільки поєднання цих двох аспектів дає змогу розробити відповідне методичне забезпечення її дослідження і забезпечити рекомендації щодо управління цілеспрямованою поведінкою жінки на ринку праці.

Найбільш конструктивні технології дослідження внутрішньої складової поведінки можна побудувати, використовуючи близьку за значенням до неї категорію "діяльність". Для того щоб почати діяти, необхідно мати підстави, причину. Такою причиною всякої цілеспрямованої активності людини є потреба й мотив. Саме потреба й мотив визначають актуальність значення певного об'єкта або ситуації для суб'єкта в конкретний момент часу. Але це значення неоднозначне для різних суб'єктів, тому що обумовлене культурою того соціального середовища, в якому сформувалася дана особистість. Тобто конкретні цілі й способи їхнього досягнення визначаються не тільки потребами й мотивами, а й прийнятими в даному суспільстві цінностями та соціальними нормами; саме вони якраз і будуть побічно формувати характер поведінки. Неврахування цих нормативних вимог буде значно знижувати ефективність діяльності або зовсім зробить її неефективною. Соціальне середовище в комплексі з процесом інтериоризації (інтерналізацією), під яким ми розуміємо засвоєння індивідом вироблених суспільством і різними групами норм, цінностей, установок, стереотипів, уявлень тощо [11, с. 549], формує поведінку людини, а в нашому дослідженні — поведінку жінки.

Як передбачається технологіями наукового дослідження, розроблення методичних підходів до аналізу

нового складного явища необхідно починати з його класифікації. Цей метод дає змогу визначити особливості внутрішньої побудови явища, виокремити особливості факторів та умов, які його формують, вивчити складні тенденції розвитку. Процедури класифікації доцільно виконувати дедуктивно-індуктивним методом. Для цього спочатку формулюються гіпотези класифікації, а потім виконується їх перевірка на емпіричному матеріалі.

Огляд літератури дозволив встановити відсутність загально визнаної системи класифікації жінок як трудового ресурсу. Найбільш обґрунтованими пропозиціями, на наш погляд, можна вважати класифікації, запропоновані в двох монографіях [7, 12]. Автор першої — російський учений Л. Бабаєва, другої — група харківських учених, що працювали над проектом "Східноукраїнського фонду соціальних досліджень".

Співставлення запропонованих у цих публікаціях пропозицій щодо розподілу жінок на однорідні групи дало такі результати. В обох класифікаціях можна визначити споріднені, близькі за значенням групи жінок за соціальними ознаками. Так, в обох класифікаціях присутня група професійно орієнтованих жінок, в обох групах виділено групу жінок-домогосподарок, і в обох класифікаціях виділено в окрему групу жінок, що переймаються зростанням свого суспільного статусу ("кар'єрні" жінки у першій класифікації і орієнтовані на високе положення в суспільстві жінки — в другій класифікації). Однак між указаними класифікаціями існують і розбіжності. Так, перша класифікація передбачає виділення в окрему групу працюючих матерів. На наш погляд, ця підгрупа є важливою, але не однорідною. В ній можна виокремити жінок, що виховують дітей без чоловіків, і жінок, що мають сім'ю, але не бажають втрачати зв'язки з роботою (наприклад, тому, що вони знаходяться там позитивне середовище для спілкування). Позитивним моментом другої класифікації є намагання авторів врахувати економічний аспект (ознака "орієнтовані на матеріальне благополуччя"). Однак, на наш погляд, цю ознаку доцільно розширити за рахунок таких ознак, як матеріальна залежність та матеріальна забезпеченість.

Оскільки метою досліджень сформульовано вивчення поведінки жінки на ринку праці, не можна не посилити економічний аспект виділення однорідних груп жінок. З нашого погляду, конструктивним буде введення до класифікації таких ознак, як "матеріальна залежність" та "матеріальна забезпеченість". Огляд літератури дав змогу сформулювати ряд гіпотез:

1. Вихід жінки на ринок праці значною мірою пов'язаний зі станом її матеріальної забезпеченості.

2. Серед матеріально забезпечених можна виділити жінок, які бажають працювати не тільки для поліпшення свого економічного становища, а переважно — через бажання змінити свій соціальний статус, самоствердитися.

3. Матеріально залежні жінки можуть бути матеріально забезпеченими і матеріально незабезпеченими.

4. Матеріально залежні і водночас матеріально забезпечені жінки виходять на ринок праці виключно для самоствердження.

5. Матеріально залежні і матеріально незабезпечені жінки виходять на ринок праці, в першу чергу, через необхідність поліпшення матеріального добробуту сім'ї.

6. Матеріально незалежні жінки виходять на ринок праці частіше тому, що вони професійно орієнтовані.

7. Частина матеріально залежних жінок працюють в суспільному виробництві тільки у зв'язку з невисоким рівнем матеріального забезпечення сім'ї. Зростання матеріального добробуту, скоріше за все, сприятиме переходу їх в категорію домогосподарок, працюючих неповний робочий день, чи переходу в категорію некар'єрних жінок.

Викладені гіпотези дають змогу запропонувати класифікацію жінок, зайнятих у суспільному виробництві, представлену на рисунку.

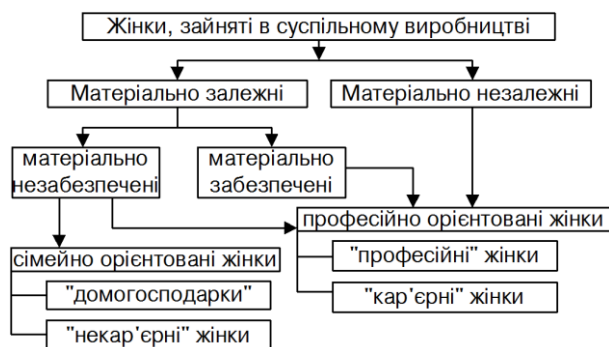

Рис. Класифікація працюючих жінок

Перевага цієї класифікації полягає в тому, що вона враховує соціальний, економічний і психологічний аспекти суспільної праці жінок, що є важливим у зв'язку з психологізацією і соціалізацією сьгодні предмета економічної науки. Запропонована класифікація допоможе більше конкретизувати жінку як трудовий ресурс і ресурс демовідтворення, уточнити її мету при виході на роботу, можливість посилення її мотивації для ефективного управління поведінкою на ринку праці (вилучення з процесу виробництва чи сприяння її поверненню на ринок праці) або для ефективного її використання як ресурсу демовідтворення.

Введення в ознаки класифікації матеріальної залежності і незалежності, а також матеріальної забезпеченості і матеріальної незабезпеченості необхідні у зв'язку з їх важливістю при побудові моделі поведінки жінки як трудового ресурсу в ринковій економіці. Ці ознаки відображають економічний аспект класифікації. Різниця визначення матеріально незалежних і матеріально залежних жінок полягає в такому. Матеріально незалежні жінки не залежать від матеріальної сторони життя в силу сформованих сприятливих умов. Матеріально залежні вносять істотний або єдиний внесок у власний бюджет чи бюджет сім'ї, або вони істотно залежать від заробітку чоловіка. Матеріально забезпе-

чені жінки мають сприятливе матеріальне становище для життя, матеріально незабезпечені — низький рівень добробуту.

Важливість виділення цих груп полягає в тому, що вона надає змогу визначити орієнтованість працюючої жінки. Як видно з представленої класифікації, матеріально незалежні працюючі жінки не обтяжені матеріальною стороною трудової діяльності, а тому їхній вихід на ринок праці обумовлений тільки професійною орієнтованістю. Чинники, що обумовлюють вихід матеріально залежних жінок на ринок праці, більш складні: їх вихід на ринок праці може бути пов'язаним і просто з матеріальними нестатками (при переваженні сімейної орієнтації), і з їхньою професійною орієнтованістю.

На наступному рівні класифікації жінки розмежовуються на сімейно орієнтованих та на професійно орієнтованих. До першої групи жінок відносяться ті, які у вирішенні проблем матеріального життєзабезпечення родини покладаються на чоловіка, до другої — відносяться жінки, які вважають це рівною мірою своїм обов'язком і правом.

Професійно орієнтованих жінок, у свою чергу, доцільно поділити на "професійних" і "кар'єрних". Різниця між цими групами полягає в тому, що "професійні" жінки — це ті, хто бажає працювати професійно, повний робочий день. Цілі, яких вони намагаються досягти: 1) реалізація творчого потенціалу; 2) самоствердження через визнання їх професійності соціумом; 3) матеріальна забезпеченість через трудову діяльність.

"Кар'єрні" жінки — це жінки, які бажають робити кар'єру, працюючи неповний робочий день. Їх цілі: 1) кар'єра; 2) достатність вільного часу (не обов'язково для відпочинку, а скоріше, для творчих роздумів у незвичайних умовах); 3) матеріальна забезпеченість через трудову діяльність.

Ці дві групи, як ми відзначили вище, однаково спрямовані на самореалізацію в професійній діяльності, але "професійних" жінок більшою мірою цікавить інтенсивна творча робота із заробітком, який залежить від обсягу та якості праці. А у "кар'єрних" жінок головною узагальненою потребою виступає прагнення зайняти високу ступінь в ієрархії влади, домогтися соціального визнання як усередині професійного середовища, так і за його межами.

Розглянемо типи сімейно орієнтованих жінок. Їх два — "домогосподарки" і "некар'єрні жінки". "Домогосподарки" — жінки, які не бажають працювати і взагалі робити кар'єру на роботі. "Некар'єрні жінки" вибирають режим неповного робочого дня і також не мають наміру робити кар'єру. Тут чітко прослідковується той факт, що сімейно орієнтовані жінки виходять на ринок праці у зв'язку зі скрутним становищем, а саме — через матеріальні нестатки. "Домогосподарки" — це та частина жіночої робочої сили, яка при можливості хотіла б узагалі залишити ринок праці, а ось рішення "некар'єрних жінок" залишатися на ринку праці викликано кількома причинами. Основними з них є такі: прагнення до

економічної незалежності і упередження залежності від чоловіка, який може залишити родину; нестача зарплати однієї людини для підтримки матеріального добробуту родини; кризовий стан економіки країни й у зв'язку з цим невпевненість у завтрашньому дні.

Ця класифікація дасть змогу виконати більш конструктивні дослідження поведінки жінки на ринку праці, знайти інструменти мотивації жінок для більш продуктивної діяльності на підприємстві, а також розробити державні програми використання жінок у суспільному виробництві через соціальну та сімейну політики.

Висновки щодо проведеного в даній статті дослідження полягають у такому. Роль жінки в суспільному виробництві зростає, а тому існує необхідність розвитку методичного забезпечення дослідження її як трудового ресурсу. До передумов, що дозволяють ефективно аналізувати поведінку жінки на ринку праці та створювати моделі її поведінки, належать встановлення особливостей жінки як трудового ресурсу та попередня їх класифікація на основі дедуктивного підходу. Запропонована класифікація виділяє "чисті" типи жінки як носіїв трудового потенціалу і потребує уточнення з використанням індуктивних методів дослідження.

Позитивним моментом дедуктивно побудованої в статті класифікації є те, що на її основі можна розробити програму соціологічного дослідження, яка дозволить визначити більш складні типи жінок, а також відповідні моделі їхньої поведінки на ринку праці. Це створить підґрунтя формування ефективної соціальної та сімейної політики держави, ефективного використання жінок в суспільному виробництві і виконання нею своїх обов'язків у сім'ї.

Література: 1. Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці. — Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. — Тернопіль: 2004. — 294 с. 2. Гендерний калейдоскоп: Курс лекцій. / Под ред. М. М. Мальшева: Рос. акад. наук, Моск. центр гендер. исслед. Ин-т соц.-экон. пробл. народонаселения. — М.: Academia, 2002. — 520 с. 3. Женщины в обществе: реалии, проблемы, прогнозы. — М.: Наука, 1991. — 128 с. 4. Губань Р. Ми — майбутня країна амазонок // Україна. — 2001. — №9. — С. 30. 5. Антология гендерной теории: Сб. пер. / Сост., коммент. Е. Гаповой, А. Усмановой. — Мн.: Пропилей, 2000. — 384 с. 6. Журженко Т. Ю. Социальное воспроизводство и гендерная политика в Украине / Худож. оформитель А. С. Юхтман. — Харьков: Фолио, 2001. — 240 с. 7. Бабаева Л. В. Жінки Росії в умовах соціального перелому: робота, політика, повсякденне життя. — М.: Фонд Джона і Кетрін Марко — Артуров, 1997. — 130 с. 8. Чернова И. И. Женщина и работа: мнения россиян и канадцев // Социологические исследования. — №12. — 1999. — М.: Типография "Наука". — С. 108 — 113. 9. Будаева И. Б. Социально-экономические проблемы домашнего труда: социологический аспект. / Отв. ред. В. Д. Патрушев. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. — 144 с. 10. История экономических учений: Учебник для вузов. / Под ред. проф. В. С. Адвалзе, проф. А. С. Квасова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 392 с. 11. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. Г. Городяненка — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — 560 с. 12. Давыдова И. О. Труд и старость в Харькове: Проект "Восточноукраинского фонда социальных исследований" / И. О. Давыдова, А. И. Кизилов, М. Н. Ким, А. И. Навроцкий, В. Н. Николаевский, И. И. Шеремет и др. / Под ред. В. С. Бакирова. — Харьков: Восточноукраинский фонд социальных исследований, 1999. — 206 с.

Стаття надійшла до редакції
27.07.2004 р.

УДК 322,122(043.5)

Васенко В. К.

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ І ОПЛАТА ПРАЦІ У ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОНАХ

The analysis of social guaranties and labour payment in the free economic zones of countries of market, transitional economy and developing states is conducted. The major factors of the systems of labour payment that influence of the FEZ are selected. The ways of perfection of the systems of payment of labour on prospect are offered in FEZ of Ukraine.

Все частіше й частіше різні за ступенем свого економічного й соціального розвитку країни світу звертаються до нетрадиційних методів впливу на національну економіку шляхом використання механізмів вільних економічних зон.

Сутність дії механізмів прискореного розвитку територій ВЕЗ полягає в тому, що на їх території встановлюється такий режим інвестиційної діяльності, який передбачає надання суб'єктам економічного формування привабливих податкових пільг та економічних преференцій, а також відповідні ринкові "вольності," що в деякій мірі зменшують міру втручання держави в господарську діяльність, і, навпаки, значно посилюють ринкові методи регулювання економічного життя зональної території, стрижнем яких є конкуренція і максимізація прибутку.

Метою дослідження є аналіз соціальних гарантій і оплати праці в провідних країнах ринкової, перехідної економіки та країнах, що розвиваються, виокремлення основних чинників у соціальних гарантіях і оплаті праці, які забезпечують високу ефективність функціонування ВЕЗ, запропоновання найефективніших форм стимулювання праці у вільних економічних зонах України.

У Законі України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" наголошується, що метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення іноземних інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України [1].

Звичайно, такі великі завдання, що покладаються державою на спеціальні економічні зони, на погляд автора статті, мають забезпечуватися і відповідними високими соціальними стандартами, і соціальними гарантіями та високоєфективним стимулюванням праці в такому економічному формуванні.